

ХХаср

ЎЗБЕК
ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИГИ

АНТОЛОГИЯ

***XX АСР ЎЗБЕК
ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИГИ***

АНТОЛОГИЯ

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Давлат илмий нашриёти

Тошкент–2017

УЎК: 000.000.000(00)
КБК 00.0 (00)
0 00

Тақризчилар:

..... – .....;
..... – .....

0 00   **«XX аср ўзбек фольклоршунослиги» антологияси** [Матн] / Тузувчилар: О. Тўлабоев ва бошқ. – Т: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Давлат илмий нашриёти, 2017. – 000 б.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

УЎК: 000.000.00(00)
КБК 00.0 (00)

Китоб. А–1–107 рақамли «XX аср ўзбек мумтоз адабиётшунослиги» ва «XX аср ўзбек фольклоршунослиги» антологияларни нашрга тайёрлаш мавзусидаги амалий лойиҳа доирасида тайёрланди ва «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриётининг 27 сентябр мажлис баённомаси қарори асосида нашрга тавсия этилди.

ISBN 000-0000-00-000-0

© «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Давлат илмий нашриёти, 2017

XX АСР ЎЗБЕК ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Халқимиз бадиий салоҳиятининг асрлар давомидаги изчил тараққиёти натижасида хилма-хил жанрлардан иборат оғзаки бадиий ижод дурдоналари яратилган. Бинобарин, ўзбек халқ ижодиёти аждодларимизнинг кўп асрлик бадиий тафаккур дурдоналарини ўзида мужассамлаштирган бебаҳо миллий кадриятларимиздан биридир. Фольклоршунослик эса асрлар давомида яратилиб, ривожланиб келган халқ оғзаки бадиий ижоди асарларини тўплаш, фольклор асарларини архивлаштириш, унинг энг яхши намуналарини нашр этиш, илмий ўрганиш ва оммалаштириш билан шуғулланади.

Ўзбек фольклори асарларининг тўпланиши ва ёзиб олинishi тарихи ҳақида сўз юритилганда Х асрда яшаб ижод қилган машҳур муаррих Абу Бакр ибн Жаъфар Наршахийнинг «Бухоро тарихи» асарида шаҳар ва қишлоқ номлари, тарихий обидалар ҳамда ўтмишда бўлиб ўтган воқеа-ҳодисалар ҳақидаги халқ ривоятлари, афсоналари келтирилганлиги; XI асрнинг буюк олими Маҳмуд Кошғарий туркий қавмлар диёрини кезиб, мақол, матал, қўшиқ, ривоят ва афсона сингари фольклор жанрларига оид бой материалларни ёзиб олиб, «Девону луғотит турк» асарига киритганлигини эслаш керак бўлади. Шунингдек, мақол ва маталларни ёзиб олиб, уларнинг хусусиятларини ўрганган Маҳмуд Замахшарий, қадимги хоразмликларнинг миф, афсона, ривоят ва ҳикоятларини «Қисаси Рабғузий»га жамлаган Носируддин Бурҳонуддин Рабғузий; ўзбек халқ шеърятининг жанрлар таркиби хусусида фикр юритган Алишер Навоий; улуғ ўзбек шоири тўғрисидаги халқ ривоятларини нақл қилган тарихнавис Хондамир; мусиқа фольклорининг турли хил жанрий ранг-баранглигига доир материалларни ёзиб қолдирган Дарвеш Али Чангий; ўзбек халқининг урф-одатлари, маросимлари, мақол ва

ҳикматли сўзлари, ривоятлари ҳақида қизиқарли фактларни келтирган Заҳириддин Муҳаммад Бобур; ўзи тузган луғатда халқ кўшиқларидан мисоллар келтирган Шайх Сулаймон Бухорий ўзбек фольклори асарларининг илк тўпловчилари эдилар.

XIX аср охири – XX аср бошларида Ўрта Осиёда фаолият юргизган шарқшунос, тилшунос, этнограф, фольклоршунос олимлар, шунингдек, ўлкашунос ва сайёҳлар – А. Диваев, А. Эйхгорн, А. Н. Самойлович, Н. П. Остроумов, В. Вяткин, Л. Кунь, Н. Ликошин, П. Комаров, А. Хорошхин, К. Г. Зелеман, Ю. Казбеков, Л. Бундзинский, М. Ростиславов ва бошқалар маҳаллий аҳолининг фольклори, ирим-сиримлари, мифологик эътиқодлари, маросим ва удумлари, анъанавий тақвими, байрам ва сайилларига оид материалларни ёзиб олиб, асосан, рус тилида нашр эттирдилар.

Ўзбек халқ оғзаки бадиий ижоди асарларини бевосита жонли ижродан ёзиб олиш, тўплаб нашр этиш ва илмий ўрганиш ишлари XX асрнинг 20-йилларидан бошланди. «Маориф» журналининг 1918 йил 1-сонида халқ оғзаки бадиий ижоди асарларини тўпловчилар учун қўлланма чоп этирилиши билан ўзбек фольклори материалларини илмий асосда ёзиб олишга асос солинган. Фольклор асарларини тўплаш ва ўрганиш ишлари 1918–20 йилларда Туркистон Маориф халқ комиссариатининг Туркий секцияси, 1921–24 йилларда эса Давлат илмий кенгашининг Ўзбек билим ҳайъати томонидан амалга оширилган. Ўзбек билим ҳайъатининг Тошкент вилояти Бўстонлик туманига (1921), Самарқанд ва Сирдарё вилоятларига (1922), Фарғона водийсига (1922) уюштирган фольклор экспедициялари, айниқса, самарали бўлган. Бу илмий сафарларда қатнашган Ғози Олим Юнусов ва Ғулом Зафарий лапар, ўлан, болалар кўшиқлари, оғзаки драма, эртак ва афсона, маросим фольклорига оид материалларни ёзиб олишган. Ўзбек билим ҳайъати томонидан ташкил этилган фольклор-этнографик экспедицияларга бошчилик қилган Ғ. О. Юнусов халқ оғзаки бадиий ижоди намуналарини тўплаш ва оммалаштиришнинг ташаббускорларидан бири бўлган. Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул ўғли каби халқ бахшиларини аниқлаган Ғ. О. Юнусов ўзбек эпосшунослиги тарихида биринчи бўлиб 1922 йилнинг ёзида Фозил Йўлдош ўғли ва Ҳамрокул

бахшилардан «Алпомиш» достонидан парчалар ёзиб олган, Тошкент, Сирдарё, Самарқанд вилоятларида бўлиб, кўплаб кўшик, эртақ, афсона, мақол, топишмоқ ва ривоятларни ёзиб олган, ўзбек маросим фольклорига доир кузатишлар олиб бориш билан бир қаторда бой этнографик материалларни ҳам тўплаган.

1925–28 йилларда фольклористик ишлар Ўзбекистон Маориф комиссарлиги Илмий шўросининг Ўзбекларни ўрганиш комитетида марказлаштирилган. Бу даврда Ғози Олим Юнусов, Ҳоди Зариф, Абдулла Алавий каби миллий қадриятларимиз фидойилари халқ бахшиларини, эртақчи ва кўшиқчиларни аниқлаш, уларнинг репертуаридаги асарларни ёзиб олишни ташкил этиб, Фозил Йўлдош ўғли, Пўлкан шоир, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Нурмон Абдувой ўғли, Берди бахши, Абдулла шоир ва бошқа кўплаб бахшилардан халқ достонларини ёзиб олишган. Бу шарафли ишга Маҳмуд Зарифий, Исо Эрназар ўғли, Фотима (ҳозиргача тўла исми-шарифи аниқланмаган), Товфиқ Мустафоев, Баҳром Иброҳимов, Муқим Ҳамзабеков, Назарқосим Мирзаев, Ҳусайн Каримий каби ҳаваскор фольклор тўпловчилар ҳам жалб қилинган.

XX асрнинг 20–30-йилларида В. А. Успенский, Н. Н. Мионов, Е. Е. Романовская, Юнус Ражабий ўзбек мусиқа фольклори асарларини ёзиб олган бўлишса, Ғулом Зафарий, А. К. Боровков, К. К. Юдахин, М. Ф. Гаврилов ўзбек халқ оғзаки театри анъаналарини ўргандилар. Ғози Олим Юнусов, Элбек, Е. Д. Поливанов, Л. Потапов, Бекжон Раҳмон, Ҳ. Зарифов, А. К. Боровков, Е. М. Пешчерева, В. Дружинин, В. Г. Андреев, Қ. Рамазонов, А. Алавий, Ш. Ризо, Ш. Рўзи, Ш. Абдуллаева, Б. Каримий, М. Алавия ва бошқалар ўзбек фольклорининг энг нодир асарларини ёзиб олиш мақсадида ташкил этилган дастлабки фольклор экспедицияларида фаол қатнашдилар.

Ўзбек фольклоршунослигининг филологик йўналишдаги фан сифатида шаклланиши Ҳ. Зарифов илмий фаолияти билан бевосита боғлиқдир. Фольклор асарларини ёзиб олиш, тўплаш, нашр этиш ва ўрганишга улкан ҳисса қўшган бу олимнинг ташаббуси билан 1928 йилда ташкил этилган «Этнография фольклор ва археология бўйича илмий-текшириш кабинети» негизи-

да кейинчалик Тил ва адабиёт институтининг Фольклор бўлими юзага келган. Ҳ. Т. Зарифов ана шу бўлимнинг раҳбари сифатида бутун умрини ўзбек халқ оғзаки ижодиётини тўплаш ва илмий ўрганишга бағишлаган. Ўзининг фольклоршунос сифатида илм фаолиятини тўпловчиликдан бошлаган Ҳ. Т. Зарифов Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пўлкан ва Ислом шоирдек забардаст сўз санъаткорларини аниқлаб, уларнинг ижодий меросини тўплаган. Бу бахшилардан ёзиб олинган «Алпомиш», «Ёдгор», «Жаҳонгир», «Рустам», «Равшан», «Очилов», «Ҳасан батрак», «Юсуф ва Аҳмад», «Авазнинг уйланиши», «Мардикор», «Шайбонийхон» каби дostonлар ўзбек эпосининг энг ажойиб намуналари сирасига киради. У 1929 йилда Қашқадарё–Сурхондарё воҳаларида бўлиб, Абдулла Нурали ўғли, Холёр Абдукарим ўғли каби чечан бахшилар ижодиётини ўрганган. 1930 йилги Хоразм фольклор-этнографик экспедицияси чоғида эса Бола бахши, Қурбон созчи, Биби шоира, Аҳмад Матназар ўғли, Хўжаёр бахши Воис ўғли каби халқ шоирларидан «Асилхон», «Хирмондали», «Қирқ минг» дostonларини ёзиб олган. 1935 йили Фарғона водийси дostonчилик мактабининг Бўри Содик ўғли, Усмон Маматкул ўғли, Умрзоқ бахши, Ҳасан Худойберди ўғли, Ҳасанбой Расул ўғли каби ижрочиларни аниқлаган.

Ҳ. Т. Зарифов ўзбек фольклоршунослиги тарихида биринчи бўлиб XX асрнинг 20-йилларидаёқ халқ ижоди асарларини тўплаш ва нашр этиш учун махсус транскрипция ишлаб чиққан. Бу илмий принцип чуқур назарий билим ва кенг кўламли матний тайёргарликка асосланганлиги учун ҳам ҳозирга қадар нафақат ўзбек, балки қардош туркий халқлар фольклоршунослигида ҳам самарали қўлланилмоқда. Ўтган давр мобайнида шу принцип асосида «Ўзбек халқ ижоди» кўпжилдлигининг қирққа яқин жилди, икки жилдлик «Ўзбек халқ мақоллари», «Рустамхон» ва «Алпомиш» дostonларининг академик нашрлари, икки жилдлик «Ўзбек халқ эртақлари», «Ўзбек халқ дostonлари» кўпжилдлик силсиласи, дoston, эртақ, мақол, кўшиқ, топишмоқ, латифа каби жанрларга оид матнларнинг алоҳида нашрлари чоп этирилди.

Ҳ. Зарифов «Шайбонийхон», «Равшан», «Малика айёр», «Чамбил қамали», «Кунтуғмиш», «Ойсулув», «Ёдгор», «Кундуз билан

Юлдуз», «Очилов», «Хуршидой», Маматкарим полвон», «Жиззах кўзғолони», «Ҳасан батрак», «Алпомиш», «Якка Аҳмад», «Холдорхон» каби дostonларни нашрга тайёрлаган. У «Ўзбек фольклоридан намуналар» (1939), «Ўзбек фольклори» (1939), «Оталар сўзи – ақлнинг кўзи» (1947), «Ўзбек халқ шоирларининг ижоди» (1958), «Ўзбек шеърияти антологияси» (1-жилд, 1961) мажмуаларининг ҳам ноширидир. У ўзбек фольклорининг ўзига хос хусусиятлари, фольклоршунослик тарихи, халқ шоирларининг ижоди ва ижрочилик маҳорати, репертуари, эпик анъана, дostonлар таснифи, дostonчилик санъати, Қўрғон, Булунғур, Шахрисабз, Хоразм, Жума каби дostonчилик мактабларининг ўзига хос хусусиятлари каби эпосшуносликнинг назарий масалаларига доир асарлар яратган.

Ўзбек фольклоршунослиги мактабининг асосий илмий йўналиши халқ ижодиёти юзасидан фундаментал илмий тадқиқотлар яратишдан иборат бўлиб, Ҳ. Зарифовнинг илк тадқиқотлари билан ўзбек фольклорини илмий ўрганиш ишига асос солинган. Айниқса, унинг йирик эпосшунос В. М. Жирмунский билан ҳамкорликда яратилиб, рус тилида нашр эттирилган «Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси» монографияси, шунингдек, ўзбек халқ дostonларининг эпик табиати ва тарихий асосларини текширишга оид қатор мақолалари халқ эпосини фундаментал тадқиқ этишнинг мумтоз намунаси бўлиши билан бирга ўзбек фольклоршунослиги мактабининг илмий-назарий асоси ҳам ҳисобланади.

Ўзбек маросим фольклори жанрларининг тўпланиши ва ўрганилиши фольклоршунос олима Музайяна Алавия номи билан боғлиқдир. У Қашқадарё, Сурхондарё, Хоразм, Самарқанд, Бухоро, Андижон, Фарғона, Тошкент вилоятларида фольклор экспедицияларида бўлиб, халқ кўшиқлари, афсона, ривоят, эртакларни тўплаган. Фозил Йўлдош ўғли, Ислom шоир, Боймурод Боймат ўғли, Ҳайдар Бойчаев, Абдулла шоир Нурали ўғли, Умр шоир Сафаров, Кўзи ва Тўқли Рўзиёев каби халқ бахшиларидан ўнлаб термалар ва дostonларни ёзиб олган. Олиманинг кўп йиллик изланишлари натижасида «Ўзбек халқ кўшиқлари» (1955), «Янги кўшиқлар» (1959), «Ўзбек фольклоридан намуналар» (1955), «Оқ олма кизил олма» (1979), «Халқ кўшиқлари» (1983)

каби тўпламлар юзага келган. У Фозил Йўлдош ўғлининг «Интизор» дostonини нашрга тайёрлаган. М. Алавия ўзбек халқ маросим кўшиқларининг мавзу қамрови, ғоявий мазмуни, бадий хусусиятлари, ижтимоий моҳияти, кўшиқчиларнинг ижрочилик санъати, кўшиқларнинг тарихий асосларига доир кўплаб илмий тадқиқотлар муаллифидир.

Ўз илмий фаолиятини 1932 йилда Тошкентдаги Маданий қурилиш институтида бошлаган Мансур Афзалов ўзбек халқ насри асарларини тўплаш, нашр этиш ва илмий ўрганишга катта ҳисса кўшган. Ўзбек халқ эртаклари, дoston ва афсоналарни тўплаб, тадқиқ этган М. Афзалов Ислоом шоирнинг «Орзигул» (1940, 1956, 1961), «Гулихиромон» (С. Асқаров билан ҳамкорликда, 1965), Фозил шоирнинг «Ширин билан Шакар» (1955), «Муродхон» (Х. Расул билан ҳамкорликда, 1956), «Балогардон» (Х. Расул билан ҳамкорликда, 1957), «Фарҳод ва Ширин» (1966), «Зулфизар» (1969), Эргаш Жуманбулбул ўғлининг «Хушкелди» (1962) дostonларини нашрга тайёрлаган. У Ислоом шоир «Танланган асарлар»и (1953), «Ўзбек фольклоридан ўқув материаллари» (1950), «Ўзбек дostonлари» (1956–58), «Ўзбек шеърояти антологияси (1948), «Ўзбек халқ эртаклари» (1951), «Ўзбек халқ эртаклари» (1960–62), «Ўзбек халқ мақоллари» (1958–60) мажмуаларини ҳам чоп эттирган.

Ўзбек халқ насрининг жанрлар таркиби, халқ бахшиларининг ҳаёти ва ижоди, фольклор ва ижтимоий ҳаёт, фольклоршунослик тарихи масалалари билан шуғулланган олимнинг «Ўзбек халқ эртаклари ҳақида» (1964) асари ўзбек эртаклари ҳақидаги биринчи йирик тадқиқотдир. Бу китобда ўзбек халқ эртаклари тасниф қилинган, эртакларнинг ўрганилиш тарихи, образлар тизими, мотивларнинг тарихий асослари, эртакларнинг юзага келиш тарихи ва бадий хусусиятлари, эртақ ижрочилиги тадқиқ этилган.

Ўзбек фольклорини тўплаш, нашр этиш, тадқиқ этишга катта ҳисса кўшган олима З. Ҳусайнова 1951 йилдан ЎЗР ФА Тил ва адабиёт институтининг фольклор экспедицияси сафида Республикамининг барча вилоятларида, Жанубий Тожикистон ва Ўшда бўлиб, халқ оғзаки ижодиётининг кўшиқ, мақол, топишмоқ,

эртақ, латифа каби жанрларига доир матнларни тўплаган. Бекмурод Жўрабой ўғлидан «Малика айёр», «Холбека» (1946), Умр Сафар ўғлидан «Зандигор» (1949), Абдулла Нурали ўғлидан «Алпомиш», Тошмурод бахши Тўрабовдан «Майда савдогар», Ҳамро Эргашевдан «Алпомиш», Ниёз Алимқул ўғлидан «Юсуф ва Аҳмад», Бекназар Раҳматовдан «Қорақум» дostonларини ёзиб олган. Олима «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам (1958), «Гулнор пари» (1965), «Гулшанбоғ» (1966), «Авазхон» (1967), «Холбека» (1968), «Алибек ва Болибек» (1973), «Тўлғаной» (1974), «Чамбил камали» (1978), «Авазхоннинг ўлимга ҳукм этилиши» (1976), «Машриқо» (1988) дostonларини нашрга тайёрлаган, шунингдек, профессор Т. Мирзаев билан ҳамкорликда Нурали Нурмат ўғли ва Абдуғафур Шукуров каби эртақчилардан ёзиб олинган эртақ, нақл, латифалар ҳамда Раҳматулла Юсуф ўғли репертуаридаги «Гўрўғли» туркум дostonларни чоп эттирган.

Халқ театрини ўрганишни анъанавий оғзаки драмаларни ёзиб олишдан бошлаган М. Қодиров 1958 йилдан бошлаб Ҳамза номидаги Санъатшунослик институтининг фольклор экспедицияси таркибида Сурхондарё, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Фарғона, Наманган, Андижон, Ўш, Хоразм вилоятларида бўлиб, 300 га яқин халқ театри ижрочиларининг ижодий фаолиятини ўрганган, эликдан ошиқ профессионал ва ҳаваскор масхарабозлар билан ижодий суҳбатлар ўтказган, юзга яқин халқ драмаси, кулги-хикоя ва қизиқчилик намуналарини ёзиб олган, кўплаб пантомима, халқ рақслари ва томоша санъатига доир материаллар тўплаган. М. Қодиров томонидан йиғилган материаллар ўзбек халқ томоша санъатини ўрганишда янги йўналишларни очиб берди. Чунки илгари «ўзбек халқ театри» деганда фақат Фарғона водийси қизиқчилик санъати назарда тутилган, холос. М. Қодиров эса республикамизда ўзбек халқ театрининг Бухоро, Қўқон ва Хоразм мактаби мавжудлиги ҳамда ҳар бир анъананинг умумий ва ўзига хос томонларини аниқлаган. У ўзбек халқ оғзаки драмасининг фольклор асари сифатидаги ўзига хос бадиий хусусиятлари, образлар тизими, халқ санъаткорларининг ижрочилик маҳоратини чуқур тадқиқ этиб, театр фольклоршунослиги йўналишига асос солган.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/3601> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/3601> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно
найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/3601>